

ВНУТРІШНЯ КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ

Віктор Гріза, Катерина Смаглій

Канонада культурної дипломатії

Стаття аналізує внутрішній аспект культурної дипломатії України та звертає увагу на відсутність державного сприяння підтримці професійних взаємовідносин культурних діячів України з представниками соціо-гуманітарної сфери, що перебувають по різні боки лінії розмежування на Донбасі. Автори закликають переглянути цю позицію, вважаючи її недалекою з погляду реінтеграції території непідконтрольного Донбасу та

формування єдиного культурно-гуманітарного простору України.

Ключові слова: Україна, Донбас, АТО, культурна дипломатія, мова ворожнечі, Європейський Союз, ООН, посол США в Україні.

The article analyzes domestic aspects of Ukraine's cultural diplomacy and pays attention to government's reluctance to encourage and support professional contacts between Ukraine's cultural institutions and those on the territories of the separatist-held Donbas. The authors find this position shortsighted and propose to re-consider it, believing that contacts of Ukraine's cultural activists with the territories of the separatist-held Donbas are critically important for future reintegration of Donbas and its inclusion into Ukraine's socio-cultural space.

Keywords: Ukraine, Donbas, ATO, cultural diplomacy, hate speech, European Union, the United Nations, US Ambassador to Ukraine.

*«Дипломатія є тонка зброя
цивілізованого воїна».*

Роберт Аспрін, фантаст

Сьогодні часто чуємо заклики до активізації культурної співпраці між різними регіонами України, до посилення значення та ролі внутріш-

ньої культурної дипломатії внаслідок конфлікту на сході країни та анексії Криму. Але яким є реальний стан культурної взаємодії між громадянами України, що опинилися по різні боки конфлікту? Чи є можливість залучати митців, які в силу різних обставин перебувають на територіях так званих Донецької та Луганської народних респуб-

блік, до реалізації культурних проектів української держави?

Від початку заворушень на Донбасі з весни 2014 року у друкованих/електронних ЗМІ та соціальних мережах наростала вже й без того сильна хвиля стереотипних та широких узагальнень відносно «донецьких», їхньої начебто масової причетності до «злочинної банди», відповідальності за перемогу Януковича на президентських виборах 2010 року й тотальну корупцію в державі. Як зазначає донецький журналіст і засновник громадської організації «Донецький прес-клуб» Олексій Мацука, «бачимо багато негативу, пов'язаного зі стигматизацією населення Донеччини і Луганщини. Часто звучать заяви, які припиняють людей, що залишилися на окупованих територіях. Створюється образ ворога»¹.

Проблема «мови ворожнечі» також досліджувалася Національною спілкою журналістів та Незалежною медіапрофспілкою України². З'ясувалося, що слова «ватник», «москаль», «рашизм»/«рашист», «мордор», «лугандон», «колорад», «раша»/«рашка», «кацап» і «московит» використовували не лише приватні друковані та електронні ЗМІ, але й державні видання – «Голос України» та «Укрінформ»!

Чого лише вартий скандальний ефір Громадського ТБ з журналістом видання «Український тиждень» Богданом Буткевичем від 29 квітня 2014 року, під час якого він назвав півтора мільйона мешканців Донбасу «зайвими людьми», яких «треба просто вбити»³. І хоча журналіст спростував таке трактування своїх слів, звинувативши російських політтехнологів у підступному відеомонтажі⁴, його слова стали очевидною демонстрацією глибокої проблеми, пов'язаної з бездумним використанням мови ворожнечі.

Через три роки від початку збройного конфлікту Європа опинилася у майже патовій ситуації: як

розв'язати український вузол та задовольнити при цьому інтереси всіх сторін конфлікту? Очевидно, війна на Донбасі має зовнішні причини, але й без внутрішніх чинників вона не тривала б так довго. Якщо ми не визнаємо, що конфлікт полягає у різних культурних кодах, у протиріччях між апологетами західного світу та прибічниками так званого «руського міра», і що цю ментальну прірву необхідно латати через діалог і культуру, то й далі будемо міряться – чия летальна зброя далі літає.

Але якщо серйозно братися за пошук спільного знаменника, тоді, безперечно, необхідно використовувати інструменти внутрішньої культурної дипломатії. Здається, Мінкульт підійшов до розуміння цих питань, розробивши у лютому 2016 року план заходів у рамках загальноукраїнського проекту «Український Донбас». Він передбачав проведення культурних заходів у Донецькій та Луганській областях із залученням митців і творчих колективів з усіх областей України, а також установ, підпорядкованих Мінкульту. Важливо, що пропонувалося проводити мистецькі акції не лише у великих містах, але й у малих містечках і навіть селах⁵.

Виставка «Донеччина – UA: Перезавантаження», що була відкрита в Києві 14 серпня 2016 року в рамках цієї програми, продемонструвала як не працюють добрі наміри побудувати «містки довіри» між регіонами, якщо вони не йдуть від серця, а спущені «згори» у формі бюрократичних розпоряджень.

У своїй промові на відкритті Міністр культури Євген Нищук зазначив, що Україні «дуже необхідний діалог між областями [...], за час правління Януковича не було бажання презентувати свою самобутню культуру», нагадавши «багато імен, які подарував Україні Донбас і що ці люди завжди почували себе в гармонії з українською державою»⁶. Задум виставки був вдалий – представити фотовиставку портретів відомих донецчан, які зробили внесок у розбудову української та світової культури – Анатолій Солов'яненко, Архип Куїнджі, Сергій Прокоф'єв, Емма Андієвська, Володимир Сосюра, Володимир Немирович-Данченко, Василь Стус, Леонід Биков та багато інших.

⁵ Міністерство культури сформувало план заходів з реалізації проекту «Український Донбас». – 15 лютого 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245052927.

⁶ В Києве презентували культуру Донбасу // Новини Донбасу. – 14 червня 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novosti.dn.ua/news/255569-v-kyeve-prezentovali-kulturu-donbasa-foto>.

¹ Донбас Медіа Форум: як ситуація на сході вплинула на медіапростір України // Донецький прес-клуб. – 1 вересня 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pclub.dn.ua/donbas-media-forum-yak-situaciya-na-sxodi-vplnila-na-mediaprostir-ukra%D1%97ni>.

² Дослідження «Практика використання "мови ворожнечі" (hate speech) українськими ЗМІ». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/doslidzhennya_praktika_vikoristannya_movi_vorozhnechi_hate_speech_ukrainskimi_zmi/.

³ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=mhYy5l9Lx0>.

⁴ Монтажний фейк: український журналіст заявив, що в Донбасі потрібно вбити 1,5 мільйона жителів, 2 серпня 2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://funnytube.com.ua/montazhnyj-fejk-ukrajinskyj-zhurnalist-zayavyv-scho-v-donbasi-potribno-vbyty-1-5-milijona-zhyteliv/>.

Проте художнє оформлення виставки лишає бажати кращого: чорно-білі світлини, розставлені колом в Українському домі, нагадували совкові пантеони радянських «героїв» доби розквітаючого комунізму. Чи могли ці сірі фотографії скупими відомостями про культурну еліту донецького краю (під фотографіями можна було лише прочитати прізвища та дату народження/смерті) заохотити школярів, студентів та й просто пересічних українців до аналізу їхнього внеску в розбудову української культури й мистецтва?

Звичайно, завдяки цій державній програмі чи не вперше найкращі колективи нашої держави – Національної опери України, Національної філармонії України та інші – відвідали найвіддаленіші куточки Донецької та Луганської областей. Проте проект так і не досяг своєї головної мети – він не сприяв побудові містків між українцями «тут» і українцями «там».

За браком коштів до складу делегацій культурних дипломатів було включено лише колективи, що утримуються за державний кошт і розташовані лише на території, підконтрольній Україні. Мінкульт і відповідні державні установи навіть не розглядали можливості запросити до участі у цій програмі хоча б окремих діячів культури України, які залишилися на території так званої ДНР. Зважаючи, що основні театральні трупі Донецької області перебували у столиці Донбасу (Музично-драматичний театр, Театр опери та балету, Театр юного глядача), у програмі взяв участь лише колектив Маріупольського драмтеатру. Але ж він – театр російської драми! Тому для показу у столиці з репертуару цього театру обрали виставу «Шельменко-денщик» – нібито з народними мотивами та із сатирою на Російську імперію.

Значну роль в організації культурних акцій, спрямованих на порозуміння між регіонами, відіграв сектор громадянського суспільства. Згадується, як восени 2014 року у Києві пройшов потужний захід «Донкульт. Мистецькі надра». Організатори з аукціонного дому «Корнер» на чолі з Ольгою Сагайдак ставили собі за мету розкрити культурний потенціал Донбасу, продемонструвати його творчі здобутки та, можливо, пом'якшити суспільний конфлікт у його зародковій фазі хоча б у середовищі культурних діячів. Численні картини з музейних фондів і приватних колекцій показали потужність так званого «суворого стилю» періоду повоєнної індустріалізації, живі концерти донецьких піаністів нагадали звучання фортепіанних шедеврів Сергія Прокоф'єва, перегляд фільмів Сергія Параджанова «Квітка на камені»

та Дзиги Вертова «Симфонія Донбасу» сприяли творчому осмисленню складної історії цього краю. Але, здається, це був один з останніх заходів за участі митців з міста Донецька.

Попри утрудненість контактів між двома територіями, маємо кілька досить цікавих прикладів роботи культурних активістів з громадами на сході України, проте всі вони втілювалися на території Донбасу, контрольованого Україною. Серед проведених ними акцій варто відзначити проект «Музей відкрито на ремонт» громадської ініціативи DE NE DE (Ольга Гончар та інші), воркшопи «Сучасні методи роботи музеїв» у рамках проекту МЕТАМІСТО_СХІД громадської організації «Конгрес активістів культури» (керівник Олена Правило), проект «Код міста» громадської організації «Гараж Генг» (керівник Ірина Соловей).

Існує багато інших ініціатив, і вони нарощують активність поза офіційною програмою української держави. Безперечно, з державною підтримкою робота волонтерів та ентузіастів набула б рис системності й більшої ефективності. Без підтримки влади треба очікувати у активістів так званого «професійного вигорання». Як зазначив у приватній розмові один з учасників цих проектів: «...без підтримки держави буде дуже важко... гранти закінчатся і все... не буде ніякої дипломатії...».

Попри наявність багатьох ініціатив, що були реалізовані на територіях підконтрольного Україні Донбасу, через біль людських жертв та скорботу за загиблими захисниками України, наше суспільство ментально не готове налагоджувати навіть культурні контакти з культурно-мистецькими організаціями на територіях, не підконтрольних Києву. З огляду на це, виникає логічне запитання: як у майбутньому ми зможемо повернути до свого складу Донбас, якщо де-факто в Україні сьогодні немає сил, бажання та механізмів спілкування з людьми по «той бік»?

На жаль, загроза особистій безпеці при переїзді з непідконтрольної Україні території на підконтрольну виникає майже для кожного представника тамтешньої культурної спільноти, що значно зменшує число контактів та число спільних культурних ініціатив, реалізованих українцями по різні боки лінії розмежування. Зрозуміло, що майже всі заклади культури Донбасу були або державної, або комунальної власності, а їхні співробітники – працівниками бюджетної сфери. Всіх, хто залишився працювати на території так званих ДНР та ЛНР за своєю основною спеціальністю – педагогів, музичних виконавців, менеджерів закладів культури, – українська сторона може завжди зви-

нуватити у «підтримці терористичних угруповань», адже вони одержують зарплату від тих самих ДНР та ЛНР, під формальну юрисдикцію яких перейшли ці заклади культури. Наразі цього достатньо, аби Україна вважала злочинцями тих представників творчих професій, які проживають на окупованій території (але й досі мають паспорти України!).

За визначенням польського дипломата Єжи Онуха, «культурна дипломатія є продаж іміджу країни засобами культури»¹. Нам ще треба працювати над розумінням цього визначення. Якби ми залишалися відкритими до співпраці, якби не поспішали вважати злочинцями й «бандюковичами» всіх, хто залишився у Донецьку та Луганську, можливо, «продати» імідж демократичної, дружньої України нашим співгромадянам по той бік розмежування було б набагато простіше?

Разом з тим, можливості для діалогу між контрольованими й неконтрольованими територіями не зведені нанівець. Маємо досить переконливі приклади, коли завдяки європейським інституціям вдається втілити проекти, спрямовані на порозуміння українців по різні боки конфлікту. Єврокомісар з гуманітарних питань та управління кризовими ситуаціями Христос Стиліанідіс розповів журналу «Фокус», як Євросоюз допомагає українцям, постраждалим від війни на Донбасі. Як повідомляє видання, «жодних контактів з окупаційною адміністрацією чиновники ЄС не підтримують. Робота здійснюється виключно через партнерів. [...] Головними провайдерами допомоги там залишаються Червоний Хрест і управління Верховного комісара ООН з прав біженців. За словами комісара, потреби людей, що живуть по обидва боки лінії розмежування, приблизно однакові, і *близько половини* (підкреслення наше. – В. Г.) з 88 мільйонів євро, виділених безпосередньо Єврокомісією, спрямовуються на підтримку тих, хто проживає на території ОРДЛО (особливих районів Донецької і Луганської областей. – В. Г.)»².

Окремо хочеться згадати підтримку міжнародних донорів. Величезна робота для соціокультурної розбудови Донбасу проводиться завдяки підтримці Агентства США з міжнародного

розвитку (USAID). Також увагу культурній інтеграції Донбасу приділив Міжнародний фонд «Відродження» своїм конкурсом «Культурна дипломатія задля діалогу»³. Він мав на меті сприяти синергії та співпраці між митцями, діячами культури й інтелектуалами різних регіонів України зі своїми колегами на підконтрольних Києву територіях Донецької та Луганської областей. Поруч з великою вдячністю за таку увагу з боку іноземної інституції до українських проблем, треба підкреслити, що у даному проекті взагалі не передбачалося залучення професіоналів та громадських активістів з неконтрольованих Україною територій Донбасу³.

Тож підсумовуючи, маємо визнати відсутність професійних взаємовідносин та контактів між закладами культури, творчими колективами, громадськими культурними об'єднаннями і митцями, що перебувають по різні боки лінії розмежування. Наскільки виправданою є така позиція? Як вона співвідноситься з проголошеною керівниками держави далекосяжною та довгостроковою стратегією гуманітарної реінтеграції Донбасу? Складно зрозуміти, яким чином українська держава збирається реінтегрувати ці території й повертати їх до свого культурно-гуманітарного простору завтра, якщо сьогодні вона не сприяє жодним контактам та співпраці, бодай на рівні культурних обмінів?

Слід розглянути можливість заохочення творчих зв'язків між представниками культурних індустрій по обидва боки розмежування. Міжнародним фондам, які працюють в Україні, варто підтримувати культурні проекти, що передбачали б співпрацю між музикантами, літераторами, театральними діячами, художниками, що проживають на території так званих ДНР-ЛНР та на території України. В разі необхідності такі проекти можуть реалізовуватися за посередництва, медіації або участі міжнародних організацій чи експертів у сфері подолання конфліктів через мистецтво.

Можливо, суспільну дискусію щодо необхідності та доцільності таких контактів могли б порушити лідери громадської думки? Проте досі бачимо лише прикрі випадки владно-суспільної обструкції тих, хто закликає до діалогу з непідконтрольованими територіями. Наприклад, повернувшись із Донецька, співачка Руслана зазначила: «Я відчула, що до мене ставляться не як до

¹ Єжи Онух. Культурна дипломатія є продаж іміджу країни засобами культури // *Лівий берег*. – 25 листопада 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2015/11/25/321735_jezhi_onuh_kulturna_diplomatija_tse.html.

² Європа pomoжет. Єврокомісар Христос Стиліанідіс о том, есть ли будущее у минских соглашений // *Фокус*. – 24 лютого 2017 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://focus.ua/country/36698/>.

³ Конкурс грантів Міжнародного фонду «Відродження» «Культурна дипломатія задля діалогу». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gurf.org.ua/news/grants/36606/>.

“хунти”, а як до нормальної людини...»¹. Після цього інтерв'ю Павлу Шеремету Руслана зникла з публічного простору майже на рік. Відомий волонтер, автогонщик та ведучий Олексій Мочанов дозволив собі сказати наступне: «Ми вважаємо, що Донецьком гуляють люди з кулеметами, чечени й зомбі, що скандують “Путін, допоможи!”. Цього немає»², після чого навіть заблокував свою сторінку у соціальній мережі Фейсбук.

А місяць потому Андрій Куликов, чи не найважливіший телеведучий України та засновник «Громадського радіо», провів журналістське розслідування, в ході якого заїхав на територію ДНР через російський кордон, а виїхав – через один з офіційних блок-постів. У своєму інтерв'ю телеканалу ICTV пан Куликов закликав «заохочувати українців з того боку до спілкування з нами»³. Після цього інтерв'ю Куликова одразу було внесено до сайту «Миротворець» та його списку журналістів, які «співпрацюють з країною-агресором».

Цей ганебний ресурс є радикальним засобом цькування інакодумців в Україні. Він був засуджений (на жаль, безрезультатно) міжнародною журналістською спільнотою та іноземними дипломатами, включно з колишнім послом США в Україні Джеффри Пайеттом: «Немає навіть дипломатичних фраз, щоб описати якої шкоди вони завдали професійним журналістам, що працювали на сході України, іноді ризикуючи»⁴. До того ж сайту внесено й ведучі «Громадського радіо», які почали російськомовні ефіри для сходу України.

Все частіше українська Феміда закриває очі на витівки «активістів», що блокують не лише економічні відносини, але й культурні. Проте політика змінюється, коли змінюються політики. Й усі війни колись закінчуються. Тож у перспективі для культурних дипломатів країни – роботи, як кажуть, непочатий край. Головне – раніше почати, бо, як казав Адріан Декурсель, «дипломатія – це найдовший шлях з однієї точки – в іншу».

¹ Руслана: поездка в Донецк развернула мою жизнь // Українська правда. – 2 вересня 2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2014/09/2/7036570/>.

² Мочанов: Мы думаем, по Донецку ходят заросшие люди с пулеметами, сплошь чечены и зомби с криками «Путин, помоги!». Нет этого // Gordon.com. – 21 серпня 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gordonua.com/news/war/mochanov-my-dumaem-podonecku-hodyat-zarosshie-lyudi-s-pulemetami-splosh-checheny-i-zombi-s-krikami-putin-pomogi-net-etogo-94979.html>.

³ Куликов: В Донецке я пробыл 12 часов, решил ехать еще // Факти. – 22 вересня 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua/ru/ukraine/suspilstvo/20150922-1562032/>.

⁴ Посол Пайетт закликає міністра Авакова засудити список «Миротворця» // Радіо свобода. – 28 травня 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27762933.html>.